

Ифигенија Драганић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за историју
ifigenijadraganic@yahoo.com

Оригинални научни рад
примљено: 1. јул 2011
прихваћено: 1. октобар 2011

ЛИСИЈИНА БЕСЕДА ПРОТИВ АГОРАТА КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР*

Сажетак: У раду се анализира Лисијина беседа *Против Агората* као историјски извор и даје се први српски превод ове Лисијине беседе. Анализирају се они делови беседе који се односе на конкретне историјске догађаје с краја Пелопонеског рата као што су укидање демократије, увођење олигархијске владе Тридесеторице и поновног успостављања демократије. Такође се износе подаци о процесима и личностима који су везани за бурне догађаје из атинске историје краја 5. и почетка 4. века пре нове ере.

Кључне речи: Лисија, беседа као историјски извор, демократија, олигархија, завера, Агорат, Клеофонт, Трасибул, Пелопонески рат.

Историографија која се бави крајем Пелопонеског рата (431–404), највећег сукоба међу Хеленима, и атинском историјом последњих година 5. века пре нове ере, за неке сегменте тог веома драматичног и сложеног периода не даје довољне, већ оскудне податке. Главни историограф и савременик тих догађања био је Ксенофонт. Он је своја сазнања и сведочанства оставио у делу *Хеленска историја*.¹ На тај се период односи и *Оксирињска историја*. Каснији аутори Кратип, Теопомп, Ефор, Диодор са Сицилије и Јустин, ослањајући се на ова два историјска дела, наводе исте догађаје. Ипак, поред савременика, обавештења о том периоду налазимо и код аутора других усмерења, у неким Аристофановим комедијама, код Платона у *Менексену*² и *Писмима*,³ код Аристотела у *Уставу атинском*,⁴ у беседама ретора

* Рад је настао као фазни резултат републичког пројекта број 177002 под називом *Војвођански простор у контексту европске историје*.

¹ Ксенофонт, *Хеленска историја*, увод, превод и напомене М. Душанић, Матица српска, Нови Сад 1980.

² Платон, *Менексен/Филеб*². – *Менексен*, превела и предговор написала К. Марицки Гађански; *Филеб* превели К. Марицки Гађански и И. Гађански, БИГЗ, Београд 1983; Рад, Београд 2001.

³ Платон, *Писма*, превели Ксенија Марицки Гађански и Иван Гађански, Рад, Београд 1978.

Андокида⁵ и Исократ, а највише у судским беседама ретора Лисије.⁶ Сви ови аутори, изузев Аристотела, били су савременици тих бурних времена, те су стога њихови списи, иако писани у неку другу сврху, веома драгоцен историјски извор, посредно дајући обавештења о тим историјским збивањима.

Лисија (с. 445–380) је био један од најзначајнијих атинских беседника, увршћен у „Канон“ десет атичких беседника. Практичном реториком је почео да се бави тек после рушења олигархије у Атини 403/2. године пре н.е. Будући да је остао без средстава за живот – јер су му у грађанском рату олигарси конфисковали имовину – постао је логограф, тј. писац беседа за друге. Написао је преко 425 беседа⁷ на разне теме. Неке су судског, неке свечаног карактера, а једна је саветодавна. Своју логографску каријеру је започео 403. г. пре н.е. судском беседом, којом је тужио Ератостена, једног од Тридесеторице тирана. Беседа *Против Ератостена* је најживописнија слика о коначном слому Атине у Пелопонеском рату, о рушењу демократије, успостављању олигархије, терору који је завладао у Атини и, коначно, о грађанском рату који је уследио.

У корпусу⁸ од 34 сачуване Лисијине беседе⁹ као тринаеста стоји беседа *Против Агората* (Κατ' Ἀγοράτου) изговорена 399/8. г. пре н.е. Ова беседа, судског карактера, значајна је као историјски извор јер непосредно описује догађаје који су директно везани за рушење демократског и увођења олигархијског устава 404. године пре н.е., затим, она даје податке о обнови демократије у Атини 403. године пре н.е., а пружа и драгоцене информације везане за крај Пелопонеског рата. Уз беседу *Против Ератостена*,¹⁰ ова Лисијина беседа најпотпуније говори о поменутих историјским догађајима, али њена вредност као историјског извора је утолико значајнија што далеко јасније и поткрепљено приказује исте историјска догађања и личности као и беседа *Против Ератостена*. Наиме, ток догађаја се лакше може пратити, с обзиром на то да су, за разлику од беседе *Против Ератостена*, догађаји испрличани сукцесивно, али без снажног реторског патоса, какав има беседа *Против Ератостена*.

Будући да је Лисија стручњак за описивање карактера, он акценат ставља управо на сликање Агоратовог карактера. Он га представља као човека неугледног порекла, „роб и од робова рођен“ (64). Агорат је човек који је био умешан у многе завере и незаконите радње још пре рушења самог демократског устава, али у овој беседи конкретно, Лисија га оптужује за убиство таксијарха Дионисодора. Ипак,

⁴ Аристотел, *Устав атински*, предговор, превод и напомене П. Јевремовић, Плато, Београд 1997.

⁵ Ифигенија Драганић, *Антички аутори и модерна наука о ретору Андокиду*, Антички свет, европска и српска наука, едиција *Антика и савремени свет*, том 3, Београд 2009, 114–124; Id., *Слика Атине у Андокидовим беседама*, докторска дисертација, Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад 2009 (339. стр. у рукопису); Id., *Да ли је Андокид аутор беседе „Против Алкибијада“?*, Зборник Матице српске за класичне студије 11, (гл. уредник Ксенија Марицки Гађански) Нови Сад 2009, 125–139.

⁶ Ифигенија Драганић, *Λόγος δικανικός ретора Лисији као извор за историју Атине с краја V века пре нове ере* (магистарски рад), Филозофски факултет, Нови Сад 2005.

⁷ По Дионисију и Кајкилију аутентично је двеста двадесет три беседе.

⁸ K. J. Dover, *Lysias and the Corpus Lysiacum*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968.

⁹ Пет се сматрају неаутентичним, а две су сумњивог ауторства.

¹⁰ Превод такође дат у апендиксу магистарског рада, вид. белешку 6.

оптужница против Агората се проширује и на убиство других стратега и таксијарха, који су Агоратовом заслугом осуђени на смрт. Тако Лисија, поред конкретних догађаја везаних директно за Дионисодоров случај, описује и политичке прилике у времену када су извршене те казне, дајући драгоцене информације у вези с догађајима из 404. године пре н.е.

У тренутку када су се разрешавале ствари између Атине и Спарте на крају Пелопонеског рата, тј. када су се вршили мировни преговори 404. године пре н.е., присталице олигархијских снага су Агорату дале у задатак да оптужи истакнуте представнике демократске странке као чланове завере, како би их спречили да се супротставе увођењу олигархије, под изговором да су против установљења мира, а тиме и против самога народа (демоса). Ова завера олигарха, једна у низу, припремала је погодно тле за увођење олигархије, које је ускоро уследило, како то сликовито описује Лисија:

Морате, атински грађани, од почетка да чујете све што се десило, како бисте пре свега сазнали на који начин и од кога вам је свргнута демократија... Када су ваши бродови уништени, а стање у полису постало веома лоше, не много времена после, стигли су у Пиреј бродови Лакедемоњана и у исто време водили су се преговори... о миру. У том временском периоду, они који су желели да у полису дође до преврата ковали су заверу, сматрајући да је стигао најбољи час и... да у то доба успоставе промене, онако како су сами хтели. Сматрали су да немају ниједну другу препреку осим демократских вођа, стратега и таксијарха. ... Хтели су да их се на неки начин реше да би лакше извршили оно што желе. Најпре су се... окомили на Клеофонта. Наиме, када је била прва скупштина у вези са питањем мира, и када су говорили они што су дошли од Лакедемоњана, под којим су условима Лакедемоњани спремни да склопе мир, тј. ако би се поткопали Дути бедеми у дужини од десет стадија са сваке стране, тада ви, Атињани, нисте допустили да слушате ни о каквом поткопавању бедема, јер се Клеофонт, пошто је устао у име свих вас, супротставио да до тога не може да дође ни на који начин. Међутим, после тога је устао Терамен, који је радио о глави вашем народу, и рекао је да, уколико њега изаберете за опуномоћеног посланика да преговара о миру, учиниће тако да се не разоре зидине нити да се ишта друго у полису изгуби: (sc. рекао је) да очекује да ће још неко добро издејствовати за полис од Лакедемоњана. ... Оставивши вас опкољене, знајући да је ваш народ у тешкој ситуацији и да се због рата и неприлика многи налазе у оскудици од основних потрепштина... мислио је да ћете, ако би вас натерао у нужду, што и јесте урадио, радо желети да потпишете било какав мир. А они што су боравили овде и што су радили на рушењу демократије, извели су Клеофонта пред суд, под изговором да није дошао на стражу јер се одмарао, а, заправо, што се у вашу корист противио рушењу бедема. Дакле, пошто су Клеофонту сместили суд, на који су дошли они што су сневали да се установи олигархија, погубили су га под тим изговором.¹¹ Тек после тога се Терамен вратио из Лакедемона. Неки од стратега и таксијарха су отишли код њега – међу њима су били и Стромбихид и Дионисодор, као и неки грађани часних намера према вама, како се касније показало – жестоко су се противили јер се вратио носећи такав мир који смо ми, искусивши га на делу, схватили какав је. ... Увиђајући да се у име тзв. мира, на делу руши демократија... схватили су да ће се на тај начин (sc. рушењем бедема и предајом преосталих атинских бродова) укинути владавина вашег народа,

¹¹ Парницу против Клеофонта Лисија описује у беседи *Против Никомаха*, 10 et passim.

не, као што неки говоре, зато што нису хтели да дође до мира, већ зато што су тражили да се склопи повољнији мир за атински народ. Мислили су да то и могу да постигну... да их овај Агорат није побио. (4–16)

Требало је да изгледа како се оптужба која је уперена против Агората дешава против његове воље, без икаквог предумишљаја. Олигарси су смислили лукав план по ком они не би били директно умешани, а цела ствар би изгледала спонтано, јер би народ мислио да је понашање демократских вођа непријатељско према успостављању мира,¹² а тиме и према самом народу који се у том тренутку налазио у веома тешкој ситуацији. Лисија то описује на следећи начин:

Када је Терамен то сазнао и остали који су вама зло сневали да постоје неки који ће спречити да се укине демократија и да ће се заложити за слободу, одабрали су, пре сазивања скупштине која одлучује о миру, да на њих прво баце сумњу и да их изведу пред суд, како се нико онамо не би супротставио у корист вашег народа. Овакву су, дакле, заверу сковали. Убедили су, наиме, Агората, овог овде, да буде тужилац против стратега и таксијарха, без претходног договора са њима... Хтели су, наиме, да изгледа како он нерадо, а не својевољно, подноси тужбу, како би тужба изгледала што веродостојније... Послали су, дакле, у Веће, које је заседало пре Тридесеторице, Теокрита званог Елафостикт, а тај Теокрит беше Агоратов пријатељ и послушник. Веће које је заседало пре Тридесеторице било је искварено и тежило олигархији, као што је познато. Уосталом ево доказа: многи из тог Већа су били булеуте и за време каснијег Већа под Тридесеторицом. Пошто је Теокрит дошао у то Веће, поднео је у тајности тужбу да су се неки састајали с намером да се супротставе уређењу које се тада успостављало. Рекао је да неће навести њихова имена поименце, јер је дао исте заклетве са њима и да постоје други који ће рећи имена... Па опет, ако је тужба поднесена без припреме, како Веће не би обавезало Теокрита да изнесе имена и да не поднесе тужбу без имена? Тада је дакле донесена ова одлука. **ОДЛУКА.** Чим је дакле изгласана ова одлука, дошли су по Агората у Пиреј они који су били изабрани међу булеутима и, пошто су га срели на агори, тражили су да га приведу. Међутим, пошто су се ту нашли Никија и Никомен као и неки други, увиђајући да ситуација у полису није баш најбоља, рекли су да неће допустити да се Агорат одведе и стали су да га ослобађају, да јамче и уверавају да ће га предати Већу. Булеуте су записале имена оних што су дали гаранције... (17–24)

Агорат ипак није побегао јер, како објашњава Лисија, Веће је било састављено од присталица олигархије, те је знао да њему не прети никаква опасност. Био би *pro forma* приведен и пред Већем је поименце прозвао све наводне учеснике завере, међу којима је био Дионисодор, Агоратови гаранци, стратеги и таксијарси, односно сви противници олигархије. Поред тога, пред народом у скупштини је бачена сумња на још неке честите грађане. Осумњичени су ухапшени, затворени и

¹² Због догађаја из 404. г. пре н.е., када је са Спартом склопљен мира а укинута демократија, у каснијим ратовима, односно преговорима Атине и Спарте око мира, демократска власт је била веома сумњичава, чак и противна успостављању мира с Лакедемоњанима, јер се сећала немилых догађаја и гледала на то као на потенцијално рушење демократије и увођење олигархијског режима. О томе сведочи и Андокидова беседа *О миру с Лакедемоњанима*, вид. Ифигенија Драганић, *Слика Атине*, 92–101 et passim, упор. белешку 5.

стављени на муке. Тек када су сви ти људи, браниоци демократског уређења, били уклоњени, сазвана је скупштина о склапању мира, уз присуство лакедемонског стратега, победника Лисандра,¹³ као претња грађанима који би се евентуално супротставили олигарсима, и који су претходно већ били деморалисани и ослабљени губитком у људству и вођству. Тако је уведена олигархија, а будући да је уведена у скупштини, где се народ није противио, представљено је као да је уведена уз „благослов и гласове народа“.

Када је олигархијска власт 404. године пре н.е. успостављена, оптужени од стране Веће од пет стотина осуђени су на смрт, с обзиром на то да више није било демократских институција које би им омогућиле праведно суђење. Лисија врло сликовито и иронично представља каква је била процедура гласања и ко су биле судије у таквом процесу:

Чим је, дакле, успостављена власт Тридесеторице, одмах су на суд пред Веће довели ове људе, а народ од „две хиљаде људи у суду“ био је већ донео о томе одлуку... Кад би им се судило на суду, лако би се спасли... И суђење је било такво какво и сами знате. Тридесеторица су седела на клупама на којима сада седе притани; два стола су се налазила испред Тридесеторице и није требало да гласови буду убачени у кадиск, већ да се покажу на оним столовима (sc. за којим су седела Тридесеторица) један за другим они (гласови) који су осуђивали... Кратко речено, они који су ушли у Веће за време Тридесеторице ради суђења, сви су били осуђени на смрт и нико није био ослобођен кривице осим овог овде Агората. Овог су ослободили јер је био (sc. њихов) добротинитељ. (35–38)

Тиме су оптужени унапред већ били и осуђени, јер су судије, у страху за свој живот, одлучивале по вољи Тридесеторице.

Четири године после рушења демократије, 399/98. године пре н.е., Дионисодоров брат Дионисије тужи Агората. Он је као тужилац у процедури ἀλαωυή ухапсио туженог Агората и одвео га пред Једанаесторицу, надлежну службу у таквој процедури, јер на тај начин оптужени не би могао да побегне и избегне суђење. Наиме, процедура ἀλαωυή представља скраћену процедуру привођења где тужилац сам хапси туженог и приводи га пред магистрате. Примењивала се за злочинце (κακοῦροῖ) – лопове, убице – и људе који су остали без грађанских права (ἄττοι) уколико би се нашли на месту на ком не смеју да буду. Будући да није праћена процедуралност ἀλαωυή, на основу тога, оптужени је могао бити ослобођен. Једанаесторица су тражила да се упише „на лицу места“ како би процедура била законита. У процедури „на лицу места“ би значило да је

¹³ Лисандар је већ био познат по томе што је где год је поразио неки атински савезнички полис, уводио тзв. декархије, тј. власт која је припадала десеторици људи који су имали обичај да терорису становништво. Слично се десило и у Атини, где је уведена власт Тридесеторице, уз још Десеторицу у Пиреју, Једанаесторицу у Атини, као извршни органи власти, по угледу на Лисандров систем декархија. Упор. J. A. R. Munro, *Themamenes Against Lysander*, *Classical Quarterly* 32, 1938, 18–26, који сматра да је Терамен извојевао дипломатску победу за Атину када је уместо декархије, која би се састојала искључиво из Лисандрових људи, успео да успостави власт Тридесеторице.

преступник ухаћен на делу и не би могао да оповргне свој преступ, а у супротном је имао право да га оповргава.

У наслову беседе стоји још и реч „ἔνδειξις“ што изазива одређене потешкоће у тумачењу, али може да се прихвати објашњење Хансена¹⁴ да су ἔνδειξις и ἀλαγωγή исто, с тим што ἀλαγωγή представља чист акт привођења, који може бити, а не мора, праћен писменом тужбом (ἔνδειξις). Наиме, у процесу ἔνδειξις, оптужени није био ухапшен од стране тужиоца, већ је тужилац пред одговарајућим органом пријављивао преступника, односно починиоца злочина. У овом процесу синегор је био брат Дионисодорове жене који је изговорио ову беседу пред Хелијејом на којој су председавала Једанаесторица. Казна за овај преступ изричито је одређена законом (ἀτίμητος ὄν) и била је смрт.

Ова Лисијина судска беседа је међу дужим беседама иако је не износи главни тужилац, већ синегор. Врло је јасно конципирана, што је чини драгоценим историјским извором. Њена структура је компонована по свим важећим правилима реторике. Први део чини увод (προοίμιον) 1–4, и у уводном делу беседе тужилац се обраћа судијама, образлажући зашто тужи Агората и тражи за њега смртну казну. Следећа два дела, најважнија и за беседу али и за нас, чине тзв. стање ствари (διήγησις) 4–24, у ком су врло јасно и сликовито описани сви догађаји пре рушења демократије, мировни преговори, услови мира, на који је начин народ преварен и уведена управа Тридесеторице, као и тзв. доказивање или уверавање (πίστις) 25–91. Посебно је значајно што Лисија у доказном делу износи разна документа, сведоке, оптужбе и спискове које образлаже даљим објашњењима доказујући Агоратову кривицу. Напослетку долази ефектни закључак (ἐπίλογος) 91–97 у ком Лисија подсећа судије на несреће полиса и на Агоратову одговорност, позивајући их да га казне.

Описи догађаја су сажето и јасно приказани, боље него у беседи *Против Ератостена*. При опису Агоратових особина, осећају се иронија и презир, мада ова беседа нема толико описа карактера, што је Лисијина специјалност, те је стога донекле безлична.

Као историјски извор, ова беседа представља један од најдрагоценијих извора будући да Лисија говори о истакнутим личностима из устаничког тзв. Трасибуловог табора. Трасибул је био један од вођа демократа који се дигао против владе Тридесеторице и борио за успостављање демократије и њених институција. Сам Агорат је отишао у Филу у којој се учврстио Трасибул са изгнаницима и метецима. Трасибул је са тридесетак људи кренуо из Тебе у зиму 403. године пре н.е. Значајне су две ствари које се закључују из Лисијиног списка: Трасибул је са изузетно малим бројем људи кренуо на Атину, уздајући се у ненаданост олигарха на напад зими, што је иначе веома неуобичајено, као и чињеница да је Теба, донедавни атински најљући непријатељ, помагала атинским изгнаницима, док је само годину раније тражила њено потпуно уништење. Наиме, када су

¹⁴ M. H. Hensen, *Apagoge, endeixis and ephesis against kakourgoi, atimioi and pheugontes: A Study in Athenian Administration of Justice in the Fourth Century BC*, Odense 1976.

Тридесеторица тражила преко Лакедемоњана да сви полиси изруче¹⁵ атинске избеглице, под претњом казне, Теба и Арг су тај спартански захтев одбили.¹⁶ Штавише, Аргивљани су спартанским амбасадорима рекли да ће их сматрати за непријатеље ако не напусте Арг до заласка сунца, а Тебанци су издали декрет по ком ће свако ко не помогне атинском избеглици платити казну од једног таланта. Такође, свака кућа у Бојотији мора бити отворена сваком Атињанину у невољи и нико неће „видети ни чути“ иког ко носи оружје против атинских олигарха.

Тако је Трасибул, уз помоћ Исменије Тебанца,¹⁷ кренуо на Филу, утврђење са одличним погледом на Атину. Његова „војска“ се успут повећала на седамдесетак људи. До пролећа број се повећао на седамсто, како сведочи Ксенофонт,¹⁸ да би их до Пиреја било већ око хиљаду. Међу тим људима било је много метека (по Кренцу¹⁹ било је само стотинак Атињана) и њима је Трасибул обећао атинско грађанско право.²⁰ С том намером, да добије атинско грађанско право, дошао је и Агорат у Филу. Многи устаници су га препознали. Знајући да су због његовог сведочења њихови рођаци побијени, а они сами приморани на бекство, тражили су да буде погубљен. Међутим, стратег Анит је „рекао да они не треба то да раде, говорећи да нису у таквом стању да кажњавају неке од непријатеља, него да сада треба да их пусте на миру, а, ако се врате кући, тада да казне оне који су вршили неправде.“ (78). Овај Анит био је један од Сократових тужилаца²¹ и један од истакнутих вођа демократа заједно са Трасибулом. Анит је био стратег и 409. године пре н.е., када није успео да задржи Пил у рукама Атињана. Због тога му је било суђено. Ксенофонт у Тераменовој одбрани пред Критијом каже да су Тридесеторица, због прогона истакнутих људи попут Трасибула, Анита и Алкибијада, осигурали себи моћне непријатеље, јер је народ у њима добио најспособније вође.²² Аристотел каже да је Анит био умерени олигарх и присталица Тераменове струје.²³ Од Трасибулових људи мало њих нам је познато. Лисија поред Анита наводи још и Ајсима. Изгледа да је Ајсим имао значајну улогу јер је после престанка ратних дејстава између пирејске и атинске стране, септембра 403. године пре н.е. предводио своје саборце у поворци из Пиреја ка граду. Пре

¹⁵ Лисија, *Против Ератостена*, 95.

¹⁶ Diod. 14.6.2 и 31.1; Justin 5.9.4–5; Plut. *Lysan.* 27.2–4 и *Pelop.* 6.4; Dinarh. 1.25; Dem. 15.22.

¹⁷ У Теби је одмах по завршетку Пелопонеског рата успостављена демократија чији су представници били Исменија и Андроклид. Они су помагали атинским демократама. *Lys.* 12. 60. Исменија је потпомогнут персијским новцем око себе окупљао антиспартанске и демократске снаге. Xen. *Hell.* 3.5.1–2.

¹⁸ Xen. *Hell.* 2. 4.5.

¹⁹ Peter Krenz, *The Thirty at Athens*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1982.

²⁰ Arist. *Ath. Pol.* 40. 2.

²¹ Платон је у дијалогу *Менон* Анита уврстио у Сократове саговорнике. Вероватно га је Платон иронично ту сместио, јер се у дијалогу расправља о врлини, а Анит је био Сократов тужилац и стратег који се ослободио тужбе за губитак Пила подмићивањем судија. У истом дијалогу, Платон куди и Исменију.

²² Xen. *Hell.* 2. 3. 48; 44.

²³ Arist. *Ath. Pol.* 34. На основу Ксенофоновог и Аристотеловог излагања о Трасибуловим присталицама, Џејмс Мекој заснива своју тезу да је Трасибул заправо био присталица умерене олигархије и Тераменов политички савезник, в. W. James McCoy, *Themenes, Thrasylbulus and the Athenian Moderates*, Yale 1970.

уласка у град, народ је положио оружје у част богиње Атине Полијас (80–81). Демостен и Кратип међу побуњеницима спомињу још и Архина из Коиле.²⁴

Када је спартанску војску, која је под вођством Паусаније и Лисандра пружала помоћ олигарсима, коначно поразила Трасибулова војска, Спарта је одлучила да се у Атини обнови демократија и да обе стране склопе мир. Будући да су Тебанци и Коринћани одбили да учествују у спартанском походу на демократе, Спарта је то схватила као претњу својој моћи, те је одржавање неспособне олигархијске владе у Атини изгубило смисао. Демократе су помагали некадашњи спартански савезници, а од олигархије Спарта није имала никакве практичне користи. Због тога је у јесен 403. године пре н.е. Паусанија прогласио престанак непријатељстава обеју страна, повратак изгнаних, повлачење спартанских гарнизона и заклетву свих Атињана да ће заборавити пређашња зла, тј. амнестију.

Тужени Агорат се позива на заклетве које су положиле обе стране о амнестији:²⁵ „Он намерава да говори и о заклетвама и уговорима које смо склопили ми из Пиреја са онима у граду“ (88). Наиме, амнестијом су сви изгнани и с једне и друге стране, сви учесници сукоба били амнестирани за злочине, осим самих носилаца власти: Тридесеторице, Једанаесторице и Десеторице.²⁶ Амнестија се односила и на конфисковану имовину, што је проузроковало велике тешкоће у враћању имовине, јер су неки људи легално купили конфисковану имовину, те је и њихов посед био заштићен амнестијом. О томе говори и фрагментарна Лисијина беседа *Против Хиноптерса*, ред 34–37:

Дакле, када је Лисија отишао у избеглиштво с вама и вратио се заједно с вашим народом, иако је у уговору речено да оно што је било купљено остаје у поседу купца, док је требало да људи који су се вратили поврате своје непродате ствари, он је успео да они плате, иако није стекао ни земљу нити кућу које су споразумом враћане људима из изгнанства...²⁷

Изгледа да је покретна непродата имовина враћена првобитним власницима, а ако је била продата онда је остајала у рукама купаца. Повратници су уз надокнаду враћали своје непокретности, а они што то нису могли, чини се да су имали некакву компензацију. За утврђивање конфисковане имовине уведено је извршно тело под називом *σύνδικος*, односно заступници државе.²⁸

Аристотел у *Уставу атинском* (39) нешто друкчије говори о амнестији. Он тврди да су неки од Тридесеторице, Једанаесторице у Пиреју и Десеторице у Атини

²⁴ Peter Philip Liddel, *Civic Obligation and Individual Liberty in Ancient Athens*, Oxford University Press, 289; cf. Aeschin. 3.187–190; Dem. 24.135; Cratippus, FGrHist 64T2.

²⁵ Израз *ἀμνηστία* је из хеленистичког периода и односи се на специјалну гаранцију политичког опроштаја вид. U. E. Paoli, *Studi sul processo attico*, Padua 1933, 122–123; S. Ager, *Interstate Arbitration in the Greek World 337–90 BC*, Berkeley 1996, 109.

²⁶ Вид. Xen. 2.4.38 и 43.

²⁷ Превод Ифигенија Драганић.

²⁸ То потврђују и друге Лисијине беседе 16.7; 17.10; 18, 26 и 19.32, и Исајева фрагментарна беседа *Против Елпагора и Демофана*, где се каже: „ови су постали синдици, како сам чуо, они којима се пријављује конфискована имовина... орган установљен после повратка из Пиреја.“

могли бити амнестирани²⁹ ако су у процесима докимасије или полагања рачуна (εὐθύνη) доказали да су невини.

Научници који су се бавили мировним уговорима сматрају да је уговор из 403. године пре н.е. изузетан јер није једностран, а његов најважнији део представља сама амнестија.³⁰ Њиме су Атињани добили слободу од Лакедемоњана, јер су се спартанске снаге повукле из Атине, а демократија је поново успостављена. Једина гаранција поштовања уговора биле су заклетве дате с обе стране изразом οὐ μνησικακήσω,³¹ односно да ће све стране у сукобу заборавити на пређашња непријатељства и да неће бити освете. Неки познији извори³² овај мировни уговор називају законом или одлуком, међутим, савременици и нешто каснији аутори, Ксенофонт, Лисија, Исократ и Аристотел, користе изразе διάλυσις = разрешење, помирење, ὄρκος = заклетве или συνθήκαι = уговори. Овај уговор није верификован у народној скупштини, а његове речи спомињу и други атински ретори поред Лисије – Андокид³³ и Исократ.³⁴

Такође, на основу Лисијиног излагања, сазнајемо да је после првих успеха Трасибулових људи дошло до раздора међу Тридесеторицом по Тераменовој смрти и да је дошло до сукоба у самом граду. Лисија наводи да је амнестија склопљена између демократских снага у Пиреју и олигархијских у граду, и да је важила само за те људе који су били сукобљени.³⁵ Овом беседом, потврђена је једна значајна чињеница, да су, како у време владавине тако и током рушења олигархије, постојале три истакнуте политичке струје: умерени олигарси „они из града“, екстремни олигарси „они из Елеусине“ и демократе „они из Пиреја“.

Лисијине беседе су вредан и значајан историјски извор о атинској прошлости у периоду који је био веома сложен, буран и у неким сегментима нејасан. То нису историјска дела на основу којих лако можемо да пратимо ток догађаја и да их sukcesивно сместимо у време. С друге стране, Лисија је описујући људски карактер (ἦθος) дао податке о значајним личностима и догађајима који су били судбоносни за град у ком је живео и деловао. Он нам у друкчијем светлу представља Терамена, Клефонта, Трасибула, најзначајније личности демократско-олигархијског сукоба. Расветлио је она политичка збивања која су потресала Атину на крају Пелопонеског рата, а која нам нису била довољно јасна из Ксенофонових и Аристотелових списа.

²⁹ P. Krenz, *op. cit.*, 104.

³⁰ P. Cloché, *La restauration démocratique à Athènes en 403 avant J.* –C. Paris 1915, 251–476; T. C. Loening, *The Reconciliation Agreement of 403/402 B.C. in Athens: Its Content and Application* (diss. Brown 1981); A. R. Harisson *The Law of Athens*, Oxford 1968–1971, And. 2.80–82; A. P. Dorjahn *Political Forgiveness in Old Athens: The Amnesty of 403 BC*, Evenston 1946; J. H. Kühn, *Die Amnestie von 403 v. Chr. im Reflex der 18. Isokrates Rede*, WS 80, 1967, 31–73.

³¹ And 1.90.

³² C. Nepos *Thrasylb.* 3.2; Plut. *Mor.* 814.b; Val. Max. 4.1.4; Dion. Halic. *Lys.* 32; Schol. Aristoph. *Plutus* 1146.

³³ И. Драганић, *Слика Атине*, 201–203.

³⁴ Исocr. 18.19.

³⁵ Андокид даје другу верзију, упор. белешку 30.

Лисија је уочио да се политичка збивања не догађају неконтролисано, сама од себе. У својим беседама је, засигурно не случајно, описујући своје клијенте и њихове супарнике, подвлачио да рушење демократије у Атини 404. године није било ни изабрано од стране народа, како тврди Ксенофонт, нити се десило спонтано, већ да је дуго и брижљиво планирано, и да су њени рушиоци чекали повољан тренутак, претходно добро припремивши све услове да успоставе свој поредак. Пре свега, олигарси су вештом демагогијом сву одговорност за пораз у Пелопонеском рату свалили на демократе и њихове вође, а народ, огорчен због пораза, губитака и осиромашења, вапио је за решењем таквог несносно тешког положаја. Аристократе, углавном носиоци олигархијских идеја, обећале су да ће издејствовати повољне услове мира по атинску државу, а заправо су себи обезбедили подршку спартанских снага у рушењу демократског уређења. Штавише, организовани у хетерије, унапред су испланирали и спровели рушење демократије, како сведоче и Лисијине речи: „Морате, атински грађани, од почетка да чујете све што се десило, како бисте пре свега сазнали на који начин и од кога вам је свргнута демократија...” (13.4). Подмићивали су разне људе да оптужују истакнуте представнике демократске странке, како би им одузели политичку моћ и утицај. Још су сами на нелегалан начин утицали, подмићивањем писара, на промене у законима, на које су се позивали, као и на чињеницу да ће они када дођу на власт уредити законе и вратити државу на прави пут „уставом отаца“ (*πατρίων πολιτεία*). То њихово организовано деловање Лисија је приказао у неколико судских процеса *Против Никомаха*, *Против Агората* и *Против Ератостена*. Сва тројица – Ератостен, Никомах и Агорат – део су олигархијске завере, која је припремала пут за рушење демократије и успостављање олигархије. То су касније увидели и сами Атињани, зато су и увели систем контроле избора јавних личности, односно систем у ком су кандидати за јавне послове проверавани у процесу докимасије (*δοκιμασία*)³⁶ да ли су у свом дотадашњем како јавном тако и приватном животу били честити (*ἀγαθοί*) и тиме вредни и достојни (*ἄξιοι*) да буду почаствовани (*τιμᾶσθαι*) избором за јавну функцију.

ПРОТИВ АГОРАТА

1. Доликује, судије, да сви ви, у име људи који су изгинули и који су били добронаклони према вашем народу, казните овог овде, а и мени не доликује мање, будући да ми је Дионисодор био рођак и нећак. Ја, ето, случајно гајим исто непријатељство према овом Агорату овде као и ваш народ, наиме, извршио је таква недела и, ако бог да, праведно ће бити кажњен. 2. Наиме, (Агорат) је за време Тридесеторице убио мог рођака Дионисодора, као и многе друге, чија ћете имена чути, тиме што их је оптужио. Учинивши то, нанео је велику штету мени лично и свакоме од сродника, и мислим да је много оштетио и целокупан полис лишивши га

³⁶ Сам Лисија је написао више беседа за процесе докимасије, као што су *Докимасија против Филона*, *За Мантитеја*, *Одбрана о укидању демократије*, *Против Еуандра*, и фрагментарна беседа *Против Ериксимаха*. Још пет Лисијиних беседа везано за је процесе који се тичу јавне одговорности и државног положаја. *Εἰσθῆναι* је процес који се тиче полагања рачуна на крају дужности. Такве су беседе *Оптужбе о примању мита* и *Против Еликрата*, а неки научници тврде да је таква и беседа *Против Ератостена*.

таквих грађана. **3.** Стога, судије, мислим да је праведно и богоугодно да га ви и ја казнимо, свако колико може; и ако то учинимо, сматрам да ће бити боље и у односу на богове и у односу на људе.³⁷ **4.** Морате, дакле, атински грађани, од почетка да чујете све што се десило, како бисте пре свега сазнали на који начин и од кога вам је свргнута демократија, затим, на који начин је Агорат убио те људе, као и шта су наложили они који су морали да умру; јер, ако све то тачно будете сазнали, с већим задовољством и побожношћу ћете осудити овог овде Агората. Стога ћу почети с излагањем догађаја од оног места одакле ћемо ми најлакше говорити, а ви најлакше сазнати. **5.** Наиме, када су ваши бродови уништени, а стање у полису постало веома лоше, убрзо су у Пиреји стигли лакедемонски бродови и у исто време водили су се преговори с Лакедемоњанима о миру. **6.** У том временском периоду, они који су жудели да у полису дође до преврата ковали су заверу, сматрајући да је стигао најбољи час, и што је најважније, да у то доба успоставе промене онако како су сами хтели. **7.** Сматрали су да немају ниједну другу препреку осим демократских вођа, стратега и таксијарха. Наиме, хтели су да их се на неки начин реше како би лакше извршили оно што желе. Најпре су се на овај начин окомили на Клеофонта. **8.** Када је заседала прва скупштина у вези са питањем мира, и када су говорили они што су дошли од Лакедемоњана, под којим су условима Лакедемоњани спремни да склопе мир, тј. ако би се поткопале Дуге зидине³⁸ у дужини од десет стадија са сваке стране, тада ви, Атињани, нисте допустили да слушате о поткопавању зидина, а Клеофонт се, пошто је устао у име свих вас, супротставио да до тога не може да дође ни по коју цену. **9.** Међутим, после тога је устао Терамен, који је радио о глави вашем народу, и рекао је да ће, уколико њега изаберете за опуномоћеног посланика да преговара о миру, учинити тако да се не разоре зидине нити да се ишта друго у полису изгуби: (ср. рекао је) да очекује да ће још неко добро издејствовати за полис од Лакедемоњана. **10.** Пошто вас је убедио да га изаберете за опуномоћеног посланика, којег сте претходне године испитали у процесу докимасије, када није био изабран за стратега, јер сте сматрали да није благодан према народу. **11.** Он је, дакле, дошавши у Лакедемон, остао онамо дуго; оставио вас је опкољене, знајући да је ваш народ у тешкој ситуацији и да се због рата и неприлика многи налазе у оскудици од основних потрепштина. Мислио је да ћете, ако би вас натерао у нужду, што и јесте урадио, радо желети да потпишете било какав мир. **12.** А они што су боравили овде и што су радили на рушењу демократије, извели су Клеофонта пред суд, под изговором да није дошао на стражу јер се одмарао, а заправо, што се у вашу корист противио рушењу зидина. Дакле, сместивши му суд, на који су дошли они што су сневали да се установи олигархија, погубили су га под поменутим изговором.³⁹ **13.** Тек после тога се Терамен вратио из Лакедемона. Неки од стратега и таксијарха су отишли код њега – међу њима су били и Стромбикид и Дионисодор и неки грађани часних намера према вама, како се касније показало – жестоко су се противили јер се вратио носећи такав мир који смо ми, искусивши га на делу, схватили какав је. Наиме, изгубили смо многе грађане и честите људе, а и сами смо од стране Тридесеторице протерани. **14.** У уговору је стајало: уместо да се разори десет стадија од Дугих зидина, треба да се поткопају читави бедеми. Уместо да пронађе неко друго добро за полис, предао је бродове Лакедемоњанима и срушио је зидине око Пиреја. **15.** А ови људи, увиђајући да се у име тзв. мира, а на делу руши демократија, рекли су, Атињани, да неће дозволити да се то деси, не жалећи због

³⁷ Говорник, а преко њега и Лисија, покушава да претвори своју приватну парницу у јавну, приказујући Агората као непријатеља демократије и тиме подстиче судије да га осуде на смрт.

³⁸ Услови мира, које су Лакедемоњани први пут предлагали, били су бољи од оних које су на крају наметнули преко атинских олигарха, који су мислили да тако учвршћују своју власт.

³⁹ Парницу против Клеофонта Лисија помиње и у својој беседи *Против Никомаха*, 10 и даље.

зидина, уколико буду пале, нити због бриге око бродова ако буду предати Лакедемоњанима (јер то није ништа више њима у интересу него свакоме од вас), **16.** већ су схватили да ће се на тај начин укинути владавина вашег народа, а не, као што неки говоре, зато што нису хтели да дође до мира, већ зато што су тражили да се склопи повољнији мир за атински народ од понуђеног. Мислили су да то могу да постигну и то би и учинили да их управо овај Агорат није побио. **17.** А када је Терамен то сазнао и остали, који су вама зло сневали, да постоје неки који ће спречити да се укине демократија и да ће се заложити за слободу, одабрали су, пре сазивања скупштине која одлучује о миру, да на њих прво баце сумњу и да их изведу пред суд, како се нико онамо не би супротставио у корист вашег народа. **18.** Овакву су, дакле, заверу сковали. Атињани, убедили су Агората, овог овде,⁴⁰ да буде тужилац против стратега и таксијарха, без претходног договора са њима (наиме, они уопште нису толике будале или без пријатеља да се таквим стварима баве, већ су то затражили од Агората, иако је био само роб од робова рођен, сматрајући га верним и њима наклоњеним), а чинило им се да је погодан да буде тужилац. **19.** Хтели су, наиме, да изгледа како он нерадо, а не својевољно, подноси тужбу, како би тужба изгледала што веродостојније. Да је својом вољом поднео тужбу, верујем да ћете и ви схватити по оном што је урадио. Дакле, послали су Теокрита званог Елафостикт⁴¹ – а тај Теокрит беше Агоратов пријатељ и послушник – у Веће које је заседало пре Тридесеторице. **20.** Веће које је заседало пре Тридесеторице било је искварено и тежило је олигархији, као што је познато. Уосталом ево доказа: многи из тог Већа су били булеуте и за време каснијег Већа под Тридесеторицом. Због чега вам то говорим? Да бисте схватили да одлуке које су донесене у том Већу нису биле повољне за вас, већ се све десило да би се укинуо демократски устав, и да пазите, будући да овако стоје ствари. **21.** Пошто је Теокрит дошао у то Веће, поднео је у тајности тужбу да су се неки састајали с намером да се супротставе уређењу које се тада успостављало. Рекао је да их неће навести поименце, јер је дао исте заклетве као и они, као и то да постоје други који ће рећи имена, али он то никада неће учинити. **22.** Па опет, ако је тужба поднесена без припреме, како Веће не би обавезало Теокрита да каже имена и да поднесе тужбу без имена? Тада је дакле донесена ова одлука. **ОДЛУКА. 23.** Чим је дакле изгласана ова одлука, дошли су по Агората у Пиреј они који су били изабрани међу булеутама и, пошто су га среди на агори, тражили су да га приведу. Међутим, пошто су се ту нашли Никија и Никомен као и неки други, увиђајући да ситуација у полису није баш најбоља, рекли су да неће допустити да се Агорат одведе и кренули су да га ослобађају, дајући гаранције и уверавајући како ће га предати Већу. **24.** Пошто су булеуте записале имена оних што гарантују и супротстављају се, вратили су се у град. Тада су Агорат и гаранти сели крај жртвеника у Мунхији.⁴² Тако су ту размишљали шта им је чинити. **25.** Гарантима и свим осталима се чинило да Агората што пре треба склонити и, пошто су се у Мунхији усидрила два брода, молили су га да по сваку цену напусти Атину, и говорили су да ће и они сами отпловити с њим док се стање не среди, говорећи да, ако би дошао у Веће, под притиском мучења, можда би био приморан да каже имена Атињана, она која би поднели они што желе да начине некакво зло у полису. **26.** И док су га они овако молили и бродове припремили и били спремни да с њим плове, овај овде није хтео

⁴⁰ Беседник намерно при помињању Агората стално наглашава његово име уз коришћење појачаних заменица, како би нам дочарао презир и упирање прста у судници.

⁴¹Елафостикт није име Теокритовог оца, већ означава белег који је носио на телу, вероватно као роб, о чему говори и Платон (Pl. *Leg.* 9. 854.d).

⁴² На јужној падини мунхијског брежуљка налазило се светилиште богиње Артемиде на чији су жртвеник сели Агорат и гаранти Xen. *Hell.* 2. 4. 11; Paus. 1. 1. 4.

да се у њих поузда. Ипак, Агорате, да није нешто било припремљено за тебе и да си веровао да ће ти се догодити неко зло, како то да ниси отпловио с обзиром на то да су лађе биле спремне и гарантаци вољни да с тобом плове? Јер још си могао, и још те Веће није било ухапсило. **27.** Наравно ситуација није била иста за тебе и за њих. Прво, они су били Атињани и нису стрепели од мучења; затим, били су спремни да напусте своју отаџбину и да с тобом отплове, сматрајући да је ово корисније него да многи честити грађани због тебе неправедно буду погубљени. А теби је пре свега претила опасност да ћеш, уколико останеш, бити подвргнут мукама, затим, ниси ти напуштао своју отаџбину; **28.** тако, у сваком погледу, теби је више било у корист да отпловиш него оним, осим ако није било нечега у шта си веровао. Сада се правиш да си против своје воље радио, а својевољно си убио многе добре Атињане. Да је све што ја тврдим било припремљено, и сведоци постоје и сама одлука Већа, посведочиће против тебе. **СВЕДОЦИ – ОДЛУКА. 29.** Пошто је, дакле, ова одлука изгласана и дошли су они које је Веће послало у Мунихију, Агорат је својевољно устао са жртвеника, мада сада тврди да су га силом одвели. **30.** Када је доспео у Веће, Агорат је најпре написао имена својих гаранта, затим стратега и таксијарха, а онда и неких других грађана. То је био сам почетак сваког зла. То што је написао имена, верујем да ће и сам признати; ако не, ја ћу га непобитним чињеницама разоткрити. Одговори ми дакле. **ПИТАЊЕ. 31.** Желели су, дакле, судије, да он напише још више имена (тако силно је Веће жудело да учини неко зло), а он је свакако мислио да му није пријавио сву истину. Све оне, дакле, пријављује својом вољом, без икакве принуде. **32.** После тога придодео је имена и других грађана. Када је била сазвана народна скупштина у позоришту⁴³ у Мунихији, неки су се тако силно побринули да се пред народом оптуже стратеги и таксијарси (за остале је била довољна оптужба која је била поднесена у Већу), тако да су <га> довели и ту пред народ. Одговори ми, дакле, Агорате; свакако не мислим да ћеш порећи оно што си учинио против свих Атињана. **ПИТАЊЕ. 33.** Признаје, дакле, и он сам, али биће вам прочитана и одлука народа. **ОДЛУКА.** Да је овај овде Агорат пријавио имена свих ових људи, и у Већу и у скупштини, и да је њихов убица, скоро сам сигуран да ви то већ знате. **34.** Као и то да је свакако он био крив за несреће у полису и да не заслужује ничију милост, мислим да ћу вам то у целини доказати. Дакле, када су били ухапшени и затворени, тада је и Лисандар ушао у ваше луке, ваши бродови су предати Лакедемоњанима, зидине срушене и успостављена је власт Тридесеторице, и које се још зло полису није догодило? **35.** Чим је, дакле, успостављена власт Тридесеторице, одмах су довели на суд ове људе пред Веће, а народ од “две хиљаде људи у суду” био је већ донео о томе одлуку. Прочитај ми дакле одлуку. **ОДЛУКА. 36.** Кад би им се судило на суду, лако би се спасли; наиме, сви већ знате у каквој невољи је полис био да му више нисте могли помоћи; међутим, сада их доводе у Веће које је постојало за време Тридесеторице. И суђење је било такво какво и ви сами знате. **37.** Тридесеторица су, дакле, седела на клупама, на којима сада седе притани; два стола су се налазила испред Тридесеторице и није требало да гласови буду убачени у кадиск,⁴⁴ већ да се покажу на оним столовима (sc. за којим су седела Тридесеторица) један за другим они који су осуђивали..., дакле, на који начин је неко могао од њих да се спасе? **38.** Укратко, они који су ушли у Веће за време Тридесеторице ради суђења, сви су били осуђени на смрт и нико није ослобођен кривике осим овог овде Агората. Овог су ослободили јер је био (sc. њихов) добротинић; и да бисте сазнали да су многи погубљени због њега, желим да вам прочитам њихова имена. **ИМЕНА. 39.** Пошто су, дакле, судије,

⁴³ Позориште се налазило на западној падини Мунихије. Било је мало и стога намерно изабрано како се на скупштини не би појавио велики број грађана.

⁴⁴ Кадиск је бакарна посуда у коју су се убацивале пресуде и тиме је тајност гласања била загарантована.

осуђени на смрт и морали су да умру, позвали су у затвор, неко сестру, неко мајку, један жену, други неку рођаку коју је имао, како би се последњи пут поздравили са својима, а затим су отишли у смрт. **40.** Тако је и Дионисодор позвао у затвор моју сестру, која је била његова жена. Чим је то сазнала, она стиже обучена у црно..., како је доликовало због несреће која је задесила њеног мужа. **41.** У присуству моје сестре, Дионисодор је поделио своју имовину онако како је он сматрао, а о Агорату је говорио да је узрок његове смрти, и поручио је мени и овом овде Дионисију, своме брату, и свим пријатељима да казне Агората у његово име. **42.** Својој жени је поручио, верујући да очекује његово дете, ако роди мушко дете, да му каже да му је Агорат убио оца и да тражи од њега да га казни због тога што је његов убица. Да говорим истину, довешћу сведоке. **СВЕДОЦИ. 43.** Ти су дакле, Атињани, оптужени од стране Агората и умрли. Када су њих Тридесеторица смакла, мислим да скоро сви ви знате да су се после тога десиле многе страховите ствари у полису; за све ово је крив овај јер их је побио. **44.** Тешко ми је да вас подсетим на несреће које су задесиле полис, али је нужно, судије, да то учиним у овој ситуацији, како би схватили колико (мало) вреди да жалите Агората. Свакако познајете грађане који су се вратили из Саламине, који су и колико их је било и како су од Тридесеторице настрадали; познајете, такође, и грађане из Елеусине, колико њих је задесила та несрећа; сећате се и овдашњих грађана који су због истог непријатељства одведени у затвор. **45.** Иако никакво зло полису нису учинили, били су принуђени да скончају живот најсрамнијом и најнеславнијом смрћу, једни остављајући своје старе родитеље, који су се надали да ће у старости бити збринуте од своје деце и да ће бити сахрањени кад умру, други, неудате сестре, а трећи малу децу којој је још потребно много помоћи. **46.** Судије, какво мишљење мислите да ови имају о њему, или какву одлуку би донели, кад би од њих зависило, пошто су због њега лишени својих најмилијих? Помислите још да су зидине срушене, и бродови предати непријатељу и бродска пристаништа и спремишта срушена, и да су Лакедемоњани држали наш Акропољ, да је сва снага полиса уништена до те мере да се не разликује од најмањег полиса. **47.** Поред тога, изгубили сте сопствену имовину и, последње, протерани сте од стране Тридесеторице сви заједно из своје отаџбине. Схвативши то, судије, они добри грађани, изјавили су да неће дозволити да се успостави мир. **48.** Ове си ти убио, Агорате, док су желели да учине нешто добро за полис, оптуживши их да лоше мисле о полису и вашем народу, и узрок си свих зала која су учињена полису. Сада се, дакле, сетите, свако својих несрећа и заједничких несрећа полиса и казните онога који их је проузроковао. **49.** Међутим, ја се чудим, судије, шта ће он смети да каже пред вама у своју одбрану; наимае, он треба да докаже да није проказао те људе нити да је крив за њихову смрт, али то не би никада могао да докаже. **50.** Прво, јер одлуке Већа и (одлука) скупштине народа представљају доказ против њега говорећи изричито: “о онима које је Агорат проказао”. Затим суђење, на које је послат за време Тридесеторице и проглашен невиним, изричито говори: “јер се показало да је истина оно што је проказао”. Читај ми дакле. **ОДЛУКЕ. ПРЕСУДА. ТУЖБЕ. 51.** Наравно, ни на који начин не би могао да докаже да није потказао; треба дакле, да докаже да је с правом учинио све те пријаве, јер је видео да они врше подле и нипошто корисне радње за ваш народ. Али мислим да неће покушати ни то да докаже. Јер без сумње, кад би они учинили неко зло атинском народу, Тридесеторица их, кажњавајући, не би осудила на смрт у корист народа, из страха да се не укине демократија, већ мислим да би се догодило управо супротно. **52.** Наравно може да каже да је нехотично учинио толико злих дела. Међутим, судије, ја не мислим, да ако неко против вас почини велика зла – поготово нехотично – од којих није могуће да се догоде већа, за то не треба ви да се браните. Затим, сетите се и тога да је овај овде Агорат могао да се спасе, пре него што буде доведен у Веће, тада када је седео на жртвенику у Мунихији; уосталом и бродови су били припремљени и гаранти спремни да отпутују с њим. **53.** Опет, и кад би им

веровао и хтео да отпловиш са њима, не би могао ни хотећи ни не хотећи да убијеш толико Атињана; али сада се уздаш у оне од којих си тада био убеђен, вођен мишљу да ћеш, ако би рекао само имена стратега и таксијарха, нешто велико од њих издејствовао. Не треба, дакле, уопште да због тога очекујеш милост од нас, пошто ни ти ниси имао милости према онима, које си убио. **54.** И Хипија⁴⁵ са Таса и Ксенофонт⁴⁶ из Курија, који су из истог разлога с њим позвани у Веће, и они су убијени, Ксенофонт уврнућем (sc. удова), а Хипија овако... јер по одлуци Тридесеторице нису били достојни спаса (јер ниједног Атињанина нису убили). Агорат је, међутим, проглашен невиним, јер изгледа да је за њих учинио веома повољне ствари. **55.** Сазнајем да ће он неке од тих оптужби пребачити на Менестрата. Што се Менестрата тиче, ствари овако стоје: Менестрата је потказао Агорат и, пошто је ухапшен, бачен је у тамницу. Био је неки Агнодор Амфитропејац из исте деме као и Менестрат, рођак Критије, припадника владе Тридесеторице. Овај, када је заседала скупштина у позоришту у Мунихији, желећи да се Менестрат спасе и, у исто време, да што већи број потказаних буде убијен, доводи га пред народ, и обезбеђују за њега ослобађање у складу са овом одлуком. **ОДЛУКА. 56.** Пошто је дакле донесена ова одлука, Менестрат потказује и именује и друге грађане. Овога, свакако, Тридесеторица проглашавају невиним, као и овог овде Агората, јер је изгледало као да им је пријавио истину, а ви сте га касније довели на суд као убицу и с правом га осудили на смрт, предали га целату и умро је од последица батинања.⁴⁷ **57.** Пошто је тај осуђен на смрт, и Агорат ће сигурно бити, који је, потказавши Менестрата, проузроковао његову смрт; али и за оне које је потказао Менестрат, ко је више одговоран него он који га је натерао да то учини? **58.** Друкчије ми се чини понашање Аристофана из Холидона, који је тада постао његов гарант и пошто је припремио бродове у Мунихији, био је спреман да отплови заједно са њим. И да је од њега зависило, ти би се спасао и не би убио ниједног Атињанина нити би сам дошао у такву опасност. **59.** Ти си се, пак, усудио да поткажеш и свог спаситеља и својим потказивањем си убио њега и остале гаранте. Њега свакако, пошто није био чисти Атињанин, неки су хтели да муче, и убедили су народ да донесе ову одлуку. **ОДЛУКА. 60.** После тога, пришавши Аристофану, они који су тада вршили управу у полису, тражили су од њега да пријави и да се спасе, а да не дође у опасност да добије највећу казну за присвајање грађанског права. Он је рекао: „Никада“. Толико је био поштен и према затвореницима и према атинском народу да је пре изабрао да умре него да пријави и неправедно побије неке људе. **61.** Дакле, онај кога си ти погубио, био је такав; а ти, који ниси ништа знао о тим људима, убеђен да ћеш и ти имати учешћа у тадашњем успостављеном уређењу ако они буду убијени, потказао си и убио многе добре Атињане. **62.** Желим, судије, да вам покажем какве сте људе изгубили због Агората. Ипак, да их није било много, чули бисте о свакоме појединачно, а сада ћете чути о њима заједно. Наиме, једни који су вам више пута били стратези предали су већи полис стратезима који су их наследили; други пошто су били на обављању других значајних функција и многе су тријерархије прихватили, никада од вас нису били оптужени за нешто ружно. **63.** Оне међу њима који су преживели и спасли се, овај је покушао на исти начин да убије и били су осуђени на смрт, међутим, судбина и бог су их сачували – будући да су побегли одавде, нису били ухапшени и изведени пред суд, а дошавши из Филе ви их поштујете као храбре људе. **64.** Такве је, дакле, људе Агорат убио, друге је одавде прогнао, а ко је он био? Треба, стога, да знате да је роб и од робова рођен, да бисте схватили ко вам је нанео штету, јер њему отац је Еумар, а тај Еумар припадао

⁴⁵ Познат је као метек.

⁴⁶ Ксенофонт је био роб. Кажњен је на смрт уврнућем удова, што је била уобичајена казна за робове.

⁴⁷ Батинање је врста казне којом се кажњени тукао док смрти, при чему је тело отицало.

је Никоклу и Антиклу. Изађите дакле сведоци. **СВЕДОЦИ. 65.** Кад бих вам, судије, казао сва зла и ружна дела што су их починили он и његова браћа, потрајало би. А што се клевета тиче које је он изрекао у приватним процесима, или писмених оптужби или пријава за конфискацију, нема потребе да вам детаљно излажем; наиме, уопштено, сви ви и у скупштини народа и на суду, осудили сте га због његових клевета и платио вам је казну од десет хиљада драхми, тако да је ствар довољно доказана од стране свих вас. **66.** Стога, будући да је такав, покушао је да у прељуби заводи и квари слободне жене грађана, и ухапшен је као прељубник; а за ово је предвиђена смртна казна. Да истину говорим, позови сведоке. **СВЕДОЦИ. 67.** Било је, судије, четири брата. Један од њих, најстарији, када је ухваћен на Сицилији од стране Ламаха⁴⁸ како издаје тајне непријатељима, осуђен је на смрт батинањем. Други је одавде одвео роба у Коринт и оданде је опет ухваћен да изводи неку девојчицу, умро је затворен у тамници. **68.** Трећег је Фенипид овде ухватио као лопова, и ви, пошто сте му на суду изrekli смртну казну, предали сте га да батинањем сконча живот. Да истину говорим, мислим да ће и он сам признати и сведоке ћу довести. **СВЕДОЦИ. 69.** Зар не треба, дакле, да га сви ви осудите? Наиме, ако је свако од њих због једног кривичног дела заслужио да добије смртну казну, морате да осудите на смрт пре свега њега, који се много јавно огрешио према полису и приватно према сваком од вас, с обзиром на то да је за свако кривично дело у законима предвиђена таква казна. **70.** Рећи ће, судије, и покушаће да вас превари, да је за време владавине Четири стотине убио Фриниха,⁴⁹ и, рећи ће, судије, лажући, да му је због тога додељено атинско грађанско право; јер нити је Фриниха убио нити му је народ доделио атинско грађанско право. **71.** Наиме, против Фриниха су, судије, Трасибул из Калидоније и Аполодор из Мегаре⁵⁰ заједнички сковали план. Када су га обојица срела на путу, Трасибул је ударио Фриниха и срушио га на земљу, док га Аполодор није дотакао; међутим, одмах је почео да виче и ови су се дали у бег. А овај овде Агорат није позван нити је присуствовао нити ишта зна о том случају. Да истину говорим, показаће вам ова одлука. **ОДЛУКА. 72.** Да није дакле убио Фриниха, види се из саме одлуке; наиме нигде не постоји “да је Агорат постао Атињанин” као што постоји за Трасибула и Аполодора; уосталом, да је убио Фриниха, требало би да се на истом стубу спомиње са Трасибулом и Аполодором, да је постао Атињанин... али су они успели да се њихова имена запишу, пошто су дали новац беседнику, да се на стубу упишу као добротвори. Да истину говорим, доказаће ова одлука. **ОДЛУКА. 73.** Дакле, толико много вас презире овај овде да, иако није био Атињанин, учествовао је и у судовима и у народној скупштини и подносио је тужбе, које људи могу да пишу, наводећи на свом имену да је из Анагира. Затим, и други велики доказ да није убио Фриниха, због чега каже да је постао атински грађанин, јесте следећи: тај Фриних је поставио владу Четири стотине. Када је он умро, већина од Четири стотине је побегла. **74.** Шта вам се, дакле, чини од ова два: да би Тридесеторица и Веће, које је тада заседало, а састојало се из свих оних из Четири стотине који су побегли, ослободили кривице Фриниховог убицу, кад би га ухватили, или би га казнили због Фриниха и свога бекства? **75.** Ја мислим да би га казнили. Међутим, ако се брани тиме, мада није убио, како ја тврдим, чини неправду; ако свакако то оспораваш и тврдиш да си убио Фриниха, јасно је да си учинио већа зла према атинском народу ослободивши се оптужбе у корист Фриниха пред Тридесеторицом; јер никада никог нећеш убедити да си убивши Фриниха ослобођен од стране Тридесеторице, осим ако ниси

⁴⁸ Ламах, један од тројице науарха у Сицилијанској експедицији 415–413. г. пре. н.е.

⁴⁹ Један од припадника владе Четири стотине, присталица и вођа екстремних олигарха.

⁵⁰ Трасибул и Аполодор припадали су стражарским четам Четири стотине и изгледа да су их Терамен и Аристократ подмитили да убију Фриниха.

извршио велика и непоправљива зла на штету атинског народа. **76.** Ако, пак, тврди да је убио Фриниха, сетите се свега тога, и казните га за све што је учинио; али ако не тврди, питајте га зашто каже да је постао атински грађанин; ако то не може да докаже, казните га јер је учествовао у суђењима, и у народној скупштини и многе је клеветао, уписујући свом имену својство Атињана. **77.** Сазнајем да се он спрема да се одбрани, како је отишао у Филу и да се вратио оданде заједно са осталима, и да је то врло велики успех. Десило се свакако нешто тако. Дошао је он у Филу; али, зар би могао да постоји човек покваренији од њега? Знајући да се у Фили налазе неки који су протерани због њега, усудио се да дође код њих. **78.** Одмах чим су га видели, ухапсили су га и одвели далеко да га погубе, тамо где су и остале убијали, кад би неког разбојника или злочинца ухапсили. Када је у Фили био стратег Анит, рекао је да они не треба то да раде, говорећи да нису у таквом стању да кажњавају неке од непријатеља, него да они сада треба да их пuste на миру, а, ако се икада врате кући, тада да казне оне који су вршили неправде. **79.** Тако говорећи, успео је да се спасе у Фили. Било је обавезно да се стратег слуша, уколико су баш хтели да се спасу. Али и друго: наимае, показаће се да нико с њим није ручао, нити се нашао под истим шатором, нити га је таксијарх распоредио по филама, с њим нико није разговарао него као са злочинцем. Позови ми дакле таксијарха. **СВЕДОЧЕЊЕ. 80.** Када је дошло до помирења између једне и друге стране, грађани из Пиреја су послали поворку у град, грађане је предводио Ајсим, а овај се и овде показао веома смелим. Наимае, пратио је и он узевши оружје и учествовао у поворци⁵¹ према граду заједно са хоплитима. **81.** Када су били пред капијама и када су положили оружје, пре него што су ушли у град, Ајсим га је приметио и пришавши узео му штит, бадио га на земљу и наредио му да од грађана оде бестрага.⁵² Рекао је да не треба да учествује у поворци Атине јер је убица. На тај начин га је Ајсим протерао. Да истину говорим, позваћу сведоке. **СВЕДОЦИ. 82.** На тај начин се, судије, понашао према хоплитима и у Фили и у Пиреју; наимае, нико с њим није разговарао, пошто је био убица, а то што није убијен треба да захвали Аниту. Ако, пак, употреби као одбрану то што је пошао у Филу, треба га питати да ли захваљујући Аниту није убијен будући да су остали били спремни да га казне, и да ли му је Ајсим бадио на земљу штит и није дозвољавао да заједно с грађанима прати поворку, чак и да га је неки таксијарх уврстио у војни ред. **83.** Да не прихватите нешто тако, чак ни ако буде говорио да га кажњавамо после дугог времена. Наимае, не мислим да постоји икакав рок за такве преступе, напротив, сматрам да, било да се одмах било после извесног времена неко кажњава, треба да докаже да није учинио оно за шта се оптужује. **84.** Стога, нека он ово докаже: или да није оне убио или да их је праведно убио, пошто су наносили зло атинском народу. Ако је требало да буде кажњен пре много времена, а ми га кажњавамо са закашњењем, добија време које је проживео иако није требало, а људи су због њега ништа мање убијени. **85.** Чујем како он тврди да је приликом привођења дописано *на делу*⁵³, што ја сматрам да је од свега најлуђе; као да није крив због начина привођења чак и да није дописано *на делу*, али пошто је ово дописано, сматра да му је то олакшавајућа околност. Међутим, ово као да не личи ни на шта друго него на признање да је убио, али не *на делу*, а он се толико држи тога, као да због тога треба да буде спасен што није *ухваћен на делу*, а убио је. **86.**

⁵¹ Септембра 403. у част Атине Полијас, заштитнице града.

⁵² Буквално, до гаврана, дођавола.

⁵³ Дописивањем *на делу* приликом хапшења за време Тридесеторице скраћена је процедура хапшења која се могла извршити тек после писмене пријаве. Овим поступком се смањивала могућност да неко избегне хапшење бекством или да се позове на неке формалне недостатке. Тако су многи грађани ухапшени јер их је неко наводно видео како на делу извршавају злочин. После тога се примењивао и скраћени поступак суђења, те су многи грађани на тај начин погубљени без правог судског поступка.

Чини ми се да су Једанаесторица – која су прихватила ово привођење, не мислећи да ће икад сарађивати са Агоратом који то тврди, – врло добро урадила што су натерали Дионисија, који је извршио привођење, да допише *на делу*; зар није овај, што је најпре био пред Већем од петсто, а затим пред свим Атињанима у скупштини, пријавивши неке, убио и постао узрок њихове смрти? **87.** Наиме, не мислиш да је само то оно *на делу*, уколико неко батином или ножем ударивши савлада, будући да на основу твојих речи неће изгледати да је ико убио људе које си ти пријавио; јер нити их је ико ударио нити убио, већ су изгнули приморани твојом пријавом. Зар није, дакле, овај одговоран за смрт *на делу*? Ко је, дакле, други крив него ти што си поднео пријаве? Како то да ти, који си убио, ниси (приведен) *на делу*? **88.** Сазнајем да он намерава да говори и о заклетвама и о уговорима, као да му се суди насупрот заклетвама и уговорима које смо склопили ми из Пиреја са онима у граду. Готово да овим тврдњама признаје да је убио људе; користи, дакле, као препреку или заклетве или уговоре или време или *на делу*, али не верује да ће се за ту ствар добро борити. **89.** А вама, судије, не доликује да ово прихватате, него да му наредите да се одбрани тиме како то да није пријавио нити убио људе. Затим, мислим да ми према њему нипошто не треба да се држимо заклетви и уговора. Наиме, заклетве су дате између страна у граду и у Пиреју. **90.** Да је он дакле био у граду, а ми у Пиреју, уговори би за њега нешто и значили; међутим, овде је и он био у Пиреју и ја и Дионисије и сви они који му суде; према томе, нама то не представља препреку⁵⁴; јер никаквом заклетвом нису се обавезали они из Пиреја са онима у Пиреју нити они из града са онима у граду. **91.** Чини ми се, дакле, да у сваком погледу не заслужује само једну смртну казну онај који тврди да је од народа... али народу, за који он тврди да му је отац, очигледно је да је нанео зло, напустивши и издавши све оно чиме би он постао већи и снажнији. Стога, зар овај који је рођеног оца батинао и није му пружао чак ни најосновније, а од усвојеног оца одузимао добра која је он поседовао, не заслужује смртну казну у складу са законом о злостављању? **92.** Доликује, дакле, свима вама, судије, исто као и свакоме од нас, да га казните за све оне људе. Јер, док су умирали, заклели су нас и све своје⁵⁵ да у њихову корист казним овог овде Агората као убицу, и да му нанесемо штету, свако према својим могућностима. Ако се, међутим, покаже да су они учинили неко добро за град или за ваш народ, што и ви сами признајете, неопходно је да сви будете њима пријатељи и њихове присталице, као да су подједнако заклели нас и свакога од вас. **93.** Није, дакле, ни побожно ни законито да ви ослободите овог овде Агората. Управо, ви, судије, будући да у то време, када су они настрадали, нисте били у стању због постојеће политичке ситуације да им помогнете, сада када можете, казните њиховог убицу. Водите рачуна, судије, да не учините најгору од свих ствари, јер ако прогласите невиним овог овде Агората, нећете само то дело учинити, већ том истом одлуком ћете на смрт осудити и оне људе за које признајете да су вама одани. **94.** Јер, ослобађајући кривицом онога који је био узрок њихове смрти, не изјављујете ништа друго него да их је он с правом побио. И тако би се за њих десило оно најгоре уколико се они које су заклели да освете њихову смрт као рођаци покажу према тим људима као истомишљеници са Тридесеторицом. **95.** Нипошто, судије, тако вам олимписких богова, ни на који начин, ни у ком случају немојте да осудите на смрт оне људе који су, због тога што су за вас учинили много добрих дела, погубљени од Тридесеторице и овог овде Агората. Сетите се, онда, свих несрећа заједничких и полису и вашама, које су се свакоме десиле када су настрадали они људи, те казните кривца. Доказано вам је [све] на основу одлука,

⁵⁴ Тужилац у овом делу није нарочито убедљив с обзиром на то да је амнестија обухватала све, осим Тридесеторицу, Једанаесторицу и Десеторицу.

⁵⁵ Овде постоји позив на крвну освету од стране родбине што представља остатак обичајног права.

пријава, и осталог да је Агорат крив за њихову смрт. **96.** Поред тога доликује да ви донесете супротну одлуку од Тридесеторице; оне који су они осудили на смрт, ви прогласите невиним, и оне које они нису осудили на смрт, ви осудите. Тридесеторица су оне људе, који су вама били пријатељи, осудила на смрт и ви треба да их прогласите невиним; Агората су ослободили кривице јер је доказано да их је радо погубио; доликује, дакле, да га осудите. **97.** Стога, ако донесете супротну одлуку од Тридесеторице, пре свега покажите да нисте њихови истомишљеници, затим, казнићете у име својих рођака, и коначно, свим људима ћете изгледати да сте донели праведну и богоугодну одлуку.

Извори и литература:

Извори у оригиналу и српском преводу:

Aeschines with an English translation by C.D. Adams, Ph.D. Cambridge, MA, Harvard University Press; William Heinemann Ltd., London 1919.

Andocide, *Discours*, Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'association Guillaume Budé, Paris 1930.

Cornelius Nepos. *Vitae*, ed. A. Fleckeisen, Teubner, Leipzig 1886.

Cratippi *Hellenicorum fragmenta [Fragm.] Oxyrhynchia*, ed. J.H. Lipsius, Marcus & Weber, 1916.

Demosthenis *Orationes*. ed. S. H. Butcher and W. Rennie, e Typographeo Clarendoniano, Oxonii 1907 et 1921.

Dinarchus, *Minor Attic Orators in two volumes*, with an English translation by J. O. Burtt, M.A. Cambridge, MA, Harvard University Press; William Heinemann Ltd., London 1962.

Diodorus Siculus. *Diodorus of Sicily in Twelve Volumes* with an English Translation by C. H. Oldfather, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; William Heinemann, Ltd., London 1989.

Dionysii Halicarnasei Quae Exstant, Volumen Quintum. Opsucolorum, Volumen Prius. Dionysius of Halicarnassus, Hermann Usener in Aedibus B. G. Teubneri. Leipzig 1899.

Ισοκράτης, *Άπαντα*, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Βασίλιος Μανδிலάρας, τόμος 4, Κάκτος, Αθήνα 1992. (Isocrates, *Haranta*, Eisagoge, metafrase, scholia V. Mandilaras, Vol. 4, Kaktos, Athens 1992)

Justin: Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus. Transl. J. C. Yardley, Waldemar Heckel, Oxford 1997.

Lysias, *Lysias with an English Translation* by W. R. M. Lamb. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press; William Heinemann Ltd., London 1930.

Lysias, *Discourse*, Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'ASSOCIATION GUILLAUME BUDÉ, texte établi et traduit par L. Gernet, Marcel Bizos, tome I, Les Belles Lettres, Paris 1999 .

Λυσίας, *Λόγοι*, Εισαγωγή, μετάφραση σημειώσεις Κ. Θ. Αραποπούλου, Τόμος Β', Πάπυρος, Αθήνα 1975. (Lysias, *Logoi*, eisagoge, metafrase, semeioseis K. Th. Arapopoulou, Vol. 2, Papyros, Athens 1975)

Λυσίας, *Άπαντα*, Εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια Γ. Κ. Κυριαζής, τόμος Α', Β', Κάκτος, Αθήνα, 1993. (Lysias, *Haranta*, eisagoge, metafrase, scholia G.K. Kyriazes, Vol. 1, 2, Kaktos, Athens 1993)

Plutarch, *Plutarch's Lives* with an English Translation by B. Perrin. Cambridge, MA. Harvard University Press; William Heinemann Ltd., London 1916.

Id.. *Moralia*, ed. G. N. Bernardakis, Teubner, Leipzig 1896.

Valère Maxime. Faits et dits mémorables. Tome I, II, trad. R. Combès, Les Belles Lettres; Collection des Universités de France, Paris 2003.

*

Аристотел, *Устав атински*, предговор, превод и напомене П. Јевремовић, Плато, Београд 1997. (Aristotel, *Ustav atinski*, predgovor, prevod i napomene P. Jevremović, Plato, Beograd 1997.)

Ксенофонт, *Хеленска историја*, увод, превод и напомене М. Душанић, Матица српска, Нови Сад 1980. (Xsenofont, *Helenska istorija*, uvod, prevod i napomene M. Dušanić, Matica srpska, Novi Sad 1980.)

- Паусанија, *Опис Хеладе*, том 1, 2, предговор, превод и напомене Љ. Вулићевић, напомене А. Цермановић-Кузмановић, Матица српска, Нови Сад 1994. (Pausanija, *Opis Helade*, том 1,2, pregovor, prevod i napomene Lj. Vulićević, napomene A. Cermanović-Kuzmanović, Matica srpska, Novi Sad 1994.)
- Платон, *Закони*, превод А. Вилхар, предговор В. Кораћ, БИГЗ, Београд 1971. (Platon, *Zakoni*, prevod A. Vilhar, predgovor V. Korać, BIGZ, Beograd 1971.)
- Платон, *Менексен/Филеб*² – *Менексен*, превела и предговор написала К. Марицки Гађански; *Филеб* превели К. Марицки Гађански и И. Гађански, Рад, Београд 2001. (Platon, *Meneksen/Fileb – Meneksen*, prevela i pregovor napisal K. Maricki Gađanski; *Fileb*, preveli K. Maricki Gađanski i I. Gađanski, Rad, Beograd 2001.)
- Плутарх, *Славни ликови антике*, том 1–2, превод, увод и напомене М. Н. Ђурић, Матица српска, Нови Сад 1990. (Plutarh, *Slavni likovi antike*, том 1–2, prevod, uvod i napomene M. N. Djurić, Matica srpska, Novi Sad 1990.)
- Тукидид, *Пелопонески рат*, превод и предговор Д. Обрадовић, објашњења М. Милин, Просвета, Београд 1981. (Tukidid, *Peloponeski rat*, prevod i predgovor D. Obradović, objašnjenja M. Milin, Prosveta, Beograd 1981.)

Литература:

- Ager, S., *Interstate Arbitration in the Greek World 337–90 BC*, Berkeley 1996.
- Cloché, P., *La restauration démocratique à Athènes en 403 avant J. –C.*, Paris 1915.
- Dorjahn, A. P., *Political Forgiveness in Old Athens: The Amnesty of 403 BC*, Evenston 1946.
- Dover, K. J., *Lysias and the Corpus Lysiacum*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1968
- Драганић, И., *Антички аутори и модерна наука о ретору Андокиду*, Антички свет, европска и српска наука, едиција *Антика и савремени свет*, том 3, Београд 2009, 114–124.
- Драганић, И., *Слика Атине у Андокидовим беседама*, (diss.) Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад 2009.
- Драганић, И., *Да ли је Андокид аутор беседе „Против Алкибијада“?*, Зборник Матице српске за класичне студије 11, (гл. уредник К. Марицки Гађански) Нови Сад 2009, 125–139.
- Hensen, M. H., *Aragoge, endeixis and ephesis against kakourgoi, atimioi and pheugontes: A Study in Athenian Administration of Justice in the Fourth Century BC*, Odense 1976.
- Harisson, A. R., *The Law of Athens*, Oxford 1968–1971.
- Krenz, P., *The Thirty at Athens*, Cornell University Press, Ithaca and London 1982.
- Kühn, J. H., *Die Amnestie von 403 v. Chr. im Reflex der 18. Sokrates Rede*, WS 80, 1967, 31–73.
- Liddel, P. P., *Civic Obligation and Individual Liberty in Ancient Athens*, Oxford University Press, 2007.
- Loening, T. C., *The Reconciliation Agreement of 403/402 B.C. in Athens: Its Content and Application* (diss.) Brown 1981.
- McCoy, W. James, *Themistocles, Thrasybulus and the Athenian Moderates*, Yale 1970.
- Munro, J. A. R., *Themistocles Against Lysander*, *Classical Quarterly* 32, 1938, 18–26.
- Paoli, U. E., *Studi sul processo attico*, Padua 1933.
- Радловић, И., *Λόγοι δικαστικοί ретора Лисију као извор за историју Атине с краја V века пре нове ере* (магистарски рад), Филозофски факултет, Нови Сад 2005.

**LYSIAS' ORATION AGAINST AGORATUS
AS HISTORICAL SOURCE**

Summary

The author of the paper analyzes Lysias' thirteenth oration entitled *Against Agoratus* as a historical source. Agoratus was accused for killing Dionysodorus, an Athenian taxiarchos, one of democratic leaders. The oration was delivered by the accuser, Dionysodorus' brother before the Athenian Court in 399/8 BC. Along with different evidence for the accusation, Lysias supplies us with many precious information on the Athenian history of the late 5th and early 4th centuries BC, i.e. on the end of the Peloponnesian War, preparations and plots for the abolishment of democracy by the antidemocratic and oligarchic forces in Athens, establishment of the collective oligarchic tyranny of the Thirty and finally on the restoration of democracy. Analyzing the information on mentioned historical events and perpetrators, the author of the paper gives in first Serbian translation of Lysias' oration *Against Agoratus*.

Keywords: Lysias, oration as historical source, democracy, oligarchy, plots, Agoratus, Kleophon, Thrasybulus, Peloponnesian War.